

1.01
Prejeto 12. 3. 2002

UDK 342.81(497.1)"1919/1922"

Blaž Vurnik*

Politični boj med liberalnim in katoliškim taborom v slovenskem delu jugoslovanske države na prvih volitvah v Kraljevini SHS

IZVLEČEK

Besedilo obravnava začetke političnega razvoja prve jugoslovanske države z vidika parlamentarizma in volilne zakonodaje. Marca 1919 je začelo delovati Začasno narodno predstavništvo, ki je bilo konstituirano z odlokom, saj zaradi izrednih (in kaotičnih) razmer, ki so vladale v državi po svetovni vojni, volitev ni bilo mogoče izpeljati. Po letu in pol delovanja je Začasno narodno predstavništvo sprejelo Zakon o volitvah narodnih poslancev za ustavotvorno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Volilna zakonodaja, ki je skozi dvajseta leta doživela še nekaj sprememb, je imela določene posebnosti, med katerimi besedilo obravnava volilno pravico, način razdeljevanja mandatov ter način glasovanja. Volitve v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 so bile prvi preizkus volilne zakonodaje in volilne politične kulture v državi. Izkazalo se je, da ima volilna zakonodaja mnogo pomankljivosti, zaradi katerih so bile pri volitvah favorizirane močnejše stranke. Dobile so sorazmerno več mandatov v narodni skupščini, kot je bil njihov volilni uspeh. Pa tudi predvolilni boj se je tako na ravni države, kot tudi ožje v Sloveniji, pokazal kot arena ostrega in neusmiljenega političnega boja med tradicionalnimi političnimi tabori. V besedilu so opisane posebnosti tega boja med liberalnim in katoliškim taborom.

Ključne besede: volitve, politika, Narodna skupščina, volilna zakonodaja, vidovdanska ustava, kraljevina SHS

ABSTRACT

THE POLITICAL STRUGGLE BETWEEN THE LIBERAL AND CATHOLIC POLITICAL
CAMP IN THE SLOVENE PART OF THE YUGOSLAV STATE AND THE FIRST
ELECTIONS IN THE KINGDOM OF THE SERBS, CROATS AND SLOVENES

The text deals with the beginnings of the political development in the first Yugoslav state from the viewpoint of parliamentarism and electoral legislation. In March 1919, the Provisional National Representation was constituted by means of a decree, since it was impossible to carry out elections. After operating for a year and a half this body issued the law on the election of national representatives to the Constituent Assembly of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The paper also deals with such questions as franchise, the mandate distribution and the voting system. The elections to the Constituent Assembly, on 28 November 1920, were the first test for the electoral legislation which proved to favour

* Kustos, Mestni muzej Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Gosposka ul. 15, e-mail: blaz.vurnik@mm-lj.si

stronger rather than weaker political parties. The electoral campaign, both at the Yugoslav and Slovene levels, proved to be an arena of sharp and ruthless political struggle between the traditional political camps.

Key words: elections, politics, National Assembly, electoral legislation, the Vidovdan Constitution, the Kingdom of the SCS

V jugoslovanski državi, ki je med letoma 1918 in 1941 pomenila prve izkušnje glede političnega sobivanja Srbov, Hrvatov in Slovencev, se je ustvarjala parlamentarna tradicija brez potrebnih dejavnikov demokracije. Že vidovdanska ustava, sprejeta 28. junija 1921, je določala volilni red, ki ga je kasneje še podrobneje določil zakon in njegov kasnejši popravek, kar še ni omogočalo, da bi volitve ustrezno volji volivcev določile člane predstavniškega telesa, Narodne skupščine. Zadovoljni niso bili ne Srbi ne Hrvatje in ne Slovenci. Še manj so bili zadovoljni drugi narodi, sicer nepriznani in narodne manjšine, ki v prvi varianti volilne zakonodaje niti niso imeli volilne pravice.

Prvo obdobje parlamentarizma jugoslovanske države do uvedbe kraljeve osebne diktature januarja 1929 je prineslo štiri volitve v Narodno skupščino. Prve (28. 11. 1920) so bile volitve v ustavodajno skupščino, ki je po sprejetju vidovdanske ustave nadaljevala delo kot narodna skupščina. Vse naslednje volitve (18. 3. 1923, 8. 2. 1925 in 11. 9. 1927) je mogoče označiti za izredne, saj nobena sestava Narodne skupščine ni doživela predvidenega štiriletnega mandata. Vse so bile razpuščene predčasno v zvezi s političnimi boji in oblikovanjem vlad, ki v parlamentu niso imele večine. Zagotovile naj bi si jo z novimi volitvami, zato je volitve oziroma volilno kampanjo praviloma spremljalo nasilje. To je postalo institucionalno in organizirano z nastankom Orjune, organizacije jugoslovanskih nacionalistov, prve organizacije, ki je delovala tudi na slovenskih tleh in je imela izrazite poteze fašistične totalitarne zaveznice režima in določene ideologije. Vendar se je parlamentarni sistem v navidez demokratični obliki obdržal skozi vsa dvajseta leta. Razvoj je bil nasilno prekinjen z razpustom narodne skupščine in uvedbo šestojanuarske, kraljeve diktature leta 1929.

Prvo predstavniško telo celotne prve jugoslovanske države, nastale 1. decembra 1918, je začelo zasedati v marcu 1919. Zaradi izrednih razmer v državi, ki so bile rezultat poveljnega umirjanja, je vlada z odlokom določila 296 poslancev za Začasno narodno predstavništvo (dalje ZNP). To je imelo prvenstveno nalogo uskladiti tisti del pravnega sistema, ki je bil nujno potreben za nadaljnje delovanje države v smislu enotnosti. Posamezni politiki so postali poslanci ZNP na različne načine; bili so imenovani ali pa izvoljeni. Vlada je namreč določila le splošne kriterije, na podlagi katerih je bilo določeno skupno število poslancev ter razmerje le-teh po pokrajinah. Južnoslovanske dežele bivše Avstroogrške so v ZNP dobile 176

poslanskih mest, ki so jih zasedli poslanci, izbrani na osnovi medstrankarskega dogovora.¹ Podobno so poslance za ZNP imenovali tudi v večjem delu države, za katerega je Albert Kramer ZNP predložil seznam poslancev. Med njimi je bilo tudi 32 poslancev iz Slovenije (vključujoč Koroško in Primorsko).² Sprva je bilo sicer za Slovenijo določenih 38 poslancev, kasneje se je število zmanjšalo na 32, kar je obveljalo tudi po protestih Antona Korošca.³ Slovenijo so tako v ZNP predstavljali SLS s 16, JDS z 11 in JSDS s 5 poslanci.⁴ Poslance ZNP so izvolili le v Makedoniji, na Kosovem in v Sandžaku. Volitve so bile posredne; vsakih tisoč volilcev je izvolilo po enega elektorja, ti pa so nato v 12 okrožjih izvolili po dva poslanca. V okviru ZNP je deloval verifikacijski odbor, ki je potrjeval posamezne mandate. Čeprav je bilo za ZNP predvidenih 296 poslancev, se v takšnem številu nikoli niso zbrali.⁵

Ena od nalog ZNP je bila pripraviti in sprejeti volilno zakonodajo. Ta naloga je bila še toliko bolj pomembna, ker so državljani Kraljevine SHS na prvih volitvah izbirali poslance v ustavodajno skupščino, ki je bila odgovorna za sprejetje pravnega temelja nove države, ustave. Konec avgusta 1919 je bil poslanec ZNP podan predlog zakona o volitvah. Po nekaj mesecih zakon še vedno ni bil sprejet, delo ZNP pa je ovirala nezmožnost sodelovanja vlade demokrata Ljube Davidovića z ZNP ter spor z opozicijo, kar je nazadnje decembra 1919 pripeljalo do ukaza o prekinitvi parlamentarnih zasedanj za dva meseca. Parlament se je ponovno sestel 15. februarja 1920, marca pa se je v parlamentarno proceduro vrnil tudi predlog zakona. Razprava o predlogu se je začela šele sredi junija 1920, ko je vlado vodil radikal Milenko Vesnić.⁶ Sprejetje volilnega zakona je bil glavni cilj te vlade.⁷

Zakon o volitvah v narodno skupščino je sprejelo ZNP 2. septembra 1920.⁸ Popravke tega zakona je sprejela Narodna skupščina 21. junija 1922.⁹ Spremembe so bile vezane na tiste člene, ki so določali način sestave kandidatne liste in način razdelitve mandatov.

Prva posebnost volitev je bila v formalnem nenastopanju strank v volilnem postopku. Na volitvah je namreč nastopala kandidatna lista z nosilcem ali nosilcema na čelu. Po nosilcu se je lista tudi imenovala.

Volilna pravica

Pravico voliti je imel vsak moški, ki je do začetka sestavljanja volilnih imenikov

¹ Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929. Beograd 1979, (dalje Gligorijević, Parlament i političke stranke) str. 26, 27.

² Nekatera literatura navaja število 29 slovenskih zastopnikov v ZNP, npr. Melita Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. V: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana 1928, str. 358.

³ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 28.

⁴ Neda Engelsfeld: Prvi parlament kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Zagreb 1989, (dalje Engelsfeld, Prvi parlament) str. 80.

⁵ Bojan Balkovec, Parlamentarne volitve v Jugoslaviji v letih 1920-1938, s posebnim poudarkom na Sloveniji. Doktorska disertacija, Ljubljana 1997, str. 7.

⁶ Balkovec, Parlamentarne volitve, str. 7, 8.

⁷ Več o oblikovanju in delu ZNP v Engelsfeld, Prvi parlament.

⁸ Službene novine kraljevine SHS, 6. 9. 1920, št. 195; Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 15. 9. 1920, št. 106.

⁹ Službene novine kraljevine SHS, 10. 7. 1922, št. 150; Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 26. 7. 1922, št. 78.

dopolnil 21 let. Težava je bila v tem, da je bil volilni zakon sprejet pred zakonom o državljanstvu, zato je moral volilni zakon sam definirati, kdo je državljan-volivec. Kot državljane Kraljevine SHS je določil vse, ki so bili državljani Kraljevine Srbije in Črne gore pred 1. decembrom 1918, ki so imeli državljanstvo na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji, pripadništvo v Bosni in Hercegovini ali domovinsko pravico na ozemljih, ki so prišla pod oblast Kraljevine SHS. Pravico voliti so dobili tudi Slovani, ki so bili stalno prijavljeni kjerkoli v Kraljevini SHS ob začetku sestavljanja volilnih imenikov.¹⁰ To nenavadno določilo je bilo v prvi vrsti namenjeno političnim beguncem iz Rusije, ki so bili na tak način pritegnjeni v javno življenje svoje nove domovine.

Že v Krfsko deklaracijo je bila vnesena zahteva po splošni volilni pravici, vendar pa ni bila natančno definirana. To je spričo relativnosti pojma splošne volilne pravice povzročilo kar nekaj zapletov pri sprejemanju volilne zakonodaje.

Najbolj očitna omejitev splošne volilne pravice je bila popolna omejitev ženske volilne pravice. Za žensko volilno pravico so se borila razna ženska društva, predvsem v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Nekaj časa je celo živela ideja o ustanovitvi "Ženske stranke", ki bi se borila za ženske pravice, med drugim tudi za žensko volilno pravico. Najbolj odločno sta ženski volilni pravici nasprotovala Narodna radikalna stranka (NRS) in hrvaški Narodni klub, druge stranke so bile po večini za žensko volilno pravico, vendar so njeno uvedbo pogojevale z različnimi omejitvami. Za popolno žensko volilno pravico sta se zavzemali Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS), ki je v ženski volilni pravici videla pot do drugih oblik enakopravnosti žensk v družbi, ter Slovenska ljudska stranka (SLS), kar je razumljivo, saj bi si s tem glede na njeno, že takrat zgodovinsko vlogo na podeželju, ter vlogo ženske v tradicionalnem ruralnem okolju, bistveno povečala število glasov. Druge stranke so žensko volilno pravico omejevale na ženske v velikih mestih, neporočene ženske, invalidke, vdove, ki so izgubile može ali sinove v vojni, itn.¹¹

Kasneje je zadnji odstavek 70. člena vidovdanske ustave in zadnji odstavek 55. člena oktroirane ustave (1931) določil, da bo o ženski volilni pravici odločal zakon, kar pa se do aprila 1941 ni zgodilo. Ženske v Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji v obdobju 1918-1941 niso postale politični subjekti. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je bila ženska volilna pravica v Sloveniji pravno omogočena že za občinske volitve s kraljevo uredbo o volitvah v občinska zastopstva v Sloveniji, ki jo je izdal prestolonaslednik Aleksander 15. maja 1920. V tej uredbi so posebej omenjeni "državljeni moškega ali ženskega spola". Vendar ženske niso nikoli zares volile ali bile voljene, saj je bila ženska volilna pravica še preden je do občinskih volitev v Sloveniji prišlo, odpravljena z novo prestolonaslednikovo uredbo.¹²

Volilna pravica ni bila priznana tudi vsem tistim narodnim manjšinam, ki so imele po mednarodnih dogovorih pravico opcije za matične države (Nemci, Madžari, Romuni, Italijani, Judje), razen za tiste, ki so se deklarirali za Srbe, Hrvate ali Slovence. To omejitev je vlada opredelila kot začasno, zaradi potreb, ki

¹⁰ Balkovec, Parlamentarne volitve, str. 16.

¹¹ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 68, 69; Balkovec, Parlamentarne volitve, str. 18-20.

¹² Jurij Perovšek: Uredba o ženski volilni pravici. V: Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, Ljubljana 1995, str. 242.

jih je narekoval delikatni mednarodni položaj v času sprejemanja zakona. Volilne

pravice niso imeli tudi vojaki na služenju vojaškega roka in častniki, volili pa tudi niso tisti, ki so manj kot šest mesecev živeli v neki občini.

Poleg omenjenih skupin ljudi, ki niso imeli ne aktivne in ne pasivne volilne pravice, je bila pasivna volilna pravica omejena tudi vsem državnim uradnikom, ki so sicer lahko nastopali na volitvah kot kandidati za poslance ali njihovi namestniki, vendar pa so se v primeru izvolitve morali odpovedati ali delovnemu mestu ali pa poslanskemu mandatu.¹³

Glede pasivne volilne pravice je zakon iz leta 1920 določal, da lahko kandidirajo moški, stari nad 25 let, ki znajo brati in pisati. Dopolnitve in spremembe iz leta 1922 so starostno mejo dvignile na 30 let. Dodatni pogoji so bili v veljavi za kandidate, ki so se potegovali za kvalificirane mandate. Ti so morali imeti dokončano fakulteto ali višjo strokovno šolo, enakovredno fakulteti. Institut kvalificiranih poslancev, ki je bil povzet iz stare srbske volilne zakonodaje, je bil načelno vpeljan zato, da bi parlament lahko kompetentno in strokovno opravljal svoje delo.

Razdeljevanje mandatov

Zakon iz leta 1920 je uvedel proporcionalni volilni sistem, razdelitev mandatov je potekala po d'Hontovem sistemu. Vendar se je zaradi nekaterih določb proporcionalnost v realnosti izgubljala. Predvsem institut kvalificiranih poslanskih mest je kvaril proporcionalnost volilnih rezultatov. Dr. Vasilij Melik je to posebnost imenoval "karikatura proporcionalnega zastopstva", kot realni namen vpeljave teh mandatov pa je navedel okrepitev vodilnih strank. Navedel je primer iz rudniškega okrožja v Srbiji, ki je volilo tri poslance (demokrati so dobili 3300 glasov, radikali 3177, zemljinoradniki 2102 in komunisti 171 glasov). "Najprej sta se delila dva navadna mandata. Enega so dobili demokrati, drugega radikali. ... Zato pa so demokrati kot najmočnejša stranka dobili še tretjega kvalificiranega poslanca in so tako s tretjino oddanih glasov dobili dve tretjini poslanskih mest."¹⁴

Na proporcionalnost je vplivala tudi velikost volilnih okrožij. Čim manjše je bilo volilno okrožje, manj je proporcionalnost prišla do veljave, zlasti če je bilo število strank, ki so kandidirale v posameznem okrožju, večje. Poleg tega je v manjših okrožjih dodeljevanje kvalificiranih mandatov sorazmerje še poslabšalo. Glasovi šibkejših strank so bili izničeni. Na drugi strani pa so bila manjša volilna okrožja ugodna za stranke, katerih vpliv je bil omejen na manjše območje (tako kot v Sloveniji Prekmurska gospodarska stranka), saj je z ugodnim rezultatom v enem volilnem okrožju že lahko prodrla v parlament.¹⁵ Prav to je bila bistvena pomanjkljivost volilnega sistema, ki naj bi bil proporcionalen. Podlaga za delitev poslanskih mest je bil rezultat v posameznem volilnem okrožju namesto skupnega

¹³ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 70, 71; Balkovec, Parlamentarne volitve, str. 16-18, 20, 21.

¹⁴ Vasilij Melik, Izidi volitev v konstituantno leta 1920. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1962, št. 1, (dalje Melik, Izidi volitev) str. 8.

¹⁵ O vplivu volilne zakonodaje na rezultate volitev v Bojan Balkovec: Vpliv volilne zakonodaje na izide parlamentarnih volitev v Narodno skupščino leta 1920 in 1923. V: ZČ, 1988, št. 3, str. 433-447.

števíla glasov.¹⁶

Leta 1931 je bil uveden nov način razdeljevanja mandatov. Glavni volilni odbor je najprej ugotovil število glasov za posamezno listo v vsej državi. Vsi nosilci državnih list, ki so dobile nad 50.000 glasov, so bili takoj potrjeni za poslance. Listi, ki je dobila večino glasov v vsej državi, so najprej dodelili dve tretjini mandatov v vsaki banovini. Preostalo tretjino mandatov so razdeljevali glede na uspeh zmagovalne liste. Mandat je dobil okrajni kandidat zmagovalne liste. Če je za zmagovalno listo v nekem okraju kandidiralo več kandidatov, je mandat pripadel tistemu, ki je zbral največ glasov. Če je zmagovalna lista dosegla več kot 50% glasov, je pri delitvi sodelovala tudi ona. Ta tretjina se je delila v vsaki banovini posebej po d'Hontovem sistemu.¹⁷

Način glasovanja

V dvajsetih letih je volivec glasoval tajno s kroglico, ki jo je dal v pest in šel od skrinjice do skrinjice, v vsako vtaknil roko in v eno spustil kroglico. Na koncu je moral pred komisijo razpreti dlan kot dokaz, da je glasoval. V tridesetih letih je bila pravica do tajnega glasovanja odpravljena. Volivec je glasoval tako, da je pred komisijo glasno izjavil, za katero listo oziroma nosilca liste ter okrajnega kandidata glasuje.¹⁸

Volilna zakonodaja je v Sloveniji določila dve volilni okrožji, ki sta praktično v celoti povzeli meje nekdanjih dežel Kranjske in Štajerske. Prvo volilno okrožje je tako obsegalo ozemlje Kranjske z Jezerskim (15 poslanskih mest), drugo volilno okrožje pa je obsegalo ozemlje Štajerske s Prekmurjem in delom Koroške, ki je brez plebiscita pripadel kraljevini (21 poslanskih mest). Mesto Ljubljana (razširjeno s Spodnjo Šiško, ki je bila mestu priključena leta 1914) je volilo 4 poslance. Skupaj je tako državni odbor Sloveniji določil 40 poslanskih mest, pri čemer sta bili dve poslanski mesti vezani na ozemlje Koroške, ki je bila za Slovenijo oziroma za kraljevino s plebiscitom 10. oktobra 1920 izgubljena. Kljub tej izgubi državni odbor pred volitvami ni izdal nove odredbe, zato je skupno število poslanskih mest, ki so pripadla Sloveniji, ostalo 40.

Ena od pomanjkljivosti volilne zakonodaje je bila tudi v tem, da je bilo število poslancev po posameznih delih države določeno po preštetem prebivalstvu leta 1910. Desetletje 1910-1920 pa je bilo za Srbijo med vsemi deželami nove države najbolj usodno, saj je v balkanskih vojnah in prvi svetovni vojni izgubila 10% prebivalstva, medtem ko na primer na Hrvaškem ta izguba ni dosegala niti 1%.¹⁹ To je Srbiji seveda prineslo devet dodatnih poslanskih mest, kar je bila največja razlika v vsej državi.²⁰

Volitve v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920

Datum, ko so potekale volitve, najprej razkrije dejstvo, da je do prvih volitev v

¹⁶ Melik, Izidi volitev, str. 3-9.

¹⁷ Balkovec, Parlamentarne volitve, str. 48, 49.

¹⁸ Balkovec, Parlamentarne volitve, str. 42.

¹⁹ Melik, Izidi volitev, str. 9.

²⁰ Balkovec, Parlamentarne volitve, str. 32.

novonastali državi prišlo precej pozno. Le tri dni je še manjkalo do druge obletnice nastanka skupne države. Datum volitev se zdi še bolj pozen, če pomislimo, da je bila Kraljevina SHS država z različnimi pravnimi sistemi in političnimi tradicijami,

ki so tako dve leti živeli vsak po svoje. Ukrepi vlade, ki je z uredbami poskušala poenotiti nekatere segmente pravnega reda, se v tem smislu zdijo kot krpanje lukenj s premajhnimi koščki blaga. Po mnenju Vasilija Melika je to odlašanje pričalo o neurejenih razmerah, dela nezmožnem ZNP in vladnih krizah, predvsem pa o strahu vladajočih, predvsem radikalne stranke, pred neugodnim volilnim izidom.²¹

Na volitvah v konstituantno se je na Slovenskem pomerilo sedem strank. Več kot podvojeno število strank v primerjavi s predvojnimi obdobjem so nekateri razumeli kot "očitno znamenje povojne neorientiranosti in novih radikalnih gesel, zlasti v socialnem življenju".²²

Volilno kampanjo je Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) v Sloveniji začela 12. septembra 1920 z zborovanjem v Narodnem domu v Ljubljani. Glavni govornik na zborovanju je bil dr. Albert Kramer, poleg njega je govoril še dr. Karel Triller. Kramer je najprej podal splošno oceno volilnega zakona, ki je bil nedavno pred tem sprejet v ZNP. Ocenil ga je kot dobrega, poudaril je predvsem dejstvo, da bo zakon onemogočil, "da bi mogli klerikalci s pritiskom in falsificiranjem popravljati srečo. Volilne kroglice bodo onemogočile volilno goljufijo." Volilna kampanja JDS se je torej začela s hudo obtožbo konkurenčne stranke, ki naj bi svojo politično moč dosegala z volilnimi goljufijami v preteklosti, vendar pa je bil takšen način pridobivanja glasov, kot bo razvidno tudi kasneje, povsem običajna posebnost predvolilnega časa. Kar se tiče vprašanja državne ureditve, je Kramer na kratko pojasnil, da stranka vztraja pri ideji državne enotnosti, to tezo pa je podkrepil s stavkom: "Mi hočemo eno svojo državo, enega vladarja, en parlament, eno vrhovno državno oblast, ki bo v vsem in vsakem času parlamentu odgovorna." Bolj na široko je Kramer pojasnil zahtevo stranke po dekoncentraciji državne oblasti, s katero naj bi pokrajinski predsedniki dobili kompetence, ki ne bi bile v nasprotju z vrhovno državno oblastjo. Le-ta naj bi tudi obdržala nadzor nad takšnimi pokrajinskimi upravami ter končno odločitev v vseh zadevah. "Mi smo torej avtonomisti v zdravem smislu te besede," je stavek, ki so ga pisci političnih besedil v Slovencu v tem volilnem boju večkrat uporabili kot izhodišče za obračunavanje z JDS. Kramerjev predvolilni nagovor je bil v prvi vrsti namenjen uradništvu, ki se mu morajo vrniti ugled, neodvisnost in dober materialni položaj. Dalje je Kramer opozoril na naraščajočo draginjo in v zvezi z njo zahteval okrepitev protiverižniških ukrepov ter državno pomoč pri nabavi poceni hrane za ogrožene kraje. Na koncu je še opozoril na posebnost volilne zakonodaje, ki je favorizirala velike stranke, zato naj bi vsak "napredni glas, ki bi odpadel na korist kaki majhni skupini, (bi) pomenil ojačenje klerikalne stranke," ki jo je v zaključku govora želel še nekoliko kompromitirati in ji očitati dvojnost delovanja v Beogradu, kjer je podprla proračun, ki ga je doma, v Sloveniji, kritizirala. Dr. Karel Triller je nagovoril srednji stan, obrtnike in "duševno delavstvo", se nekoliko zadržal pri istih temah kot Kramer ter jih še dodatno argumentiral (draginja, vir

²¹ Melik, Izidi volitev, str. 3.

²² Silvo Kranjec: Slovenci v Jugoslaviji. V: Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, (dalje Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji) str. 80.

vsega gorja je svobodna trgovina, draženje premoga bo podražilo vodo in elektriko v Ljubljani...). Poleg SLS je napadel tudi JSDS, ki ji je očital, da v resnici ne zastopa interesov "najbednejših slojev", saj pri vprašanju dražitve premoga, zaradi katere se

posledično podraži tudi vse drugo blago, ni niti reagirala. Opozoril je še na nevarnost boljše vizma, ki so se ga oprijemali nekateri v JSDS.²³

Slovenec je takoj odgovoril na izjave obeh liberalnih politikov. Predvsem je pisec pojasnil, v čem je bistvo avtonomije, v tem pojasnilu pa je delno tudi že razviden del programa SLS. Avtonomija je bila po Slovincu v tem, da ima ljudstvo pravico voliti in nadzorovati vse avtonomne upravne oblasti, nikakor pa ni avtonomija sistem, v katerem bi imel Beograd pravico razveljaviti vsak ukrep, ki bi bil sprejet v Sloveniji. Govorjenje JDS o avtonomiji in samoupravi je Slovenec označil kot "varljivo in neodkrito frazo ter zgolj komedijo". Toliko bolj, ker JDS ne omenja pokrajinskih zborov, ki bi bili lahko edina oblika, s katero se lahko uresniči samouprava. Vprašanje avtonomije je bilo glavno vprašanje, o katerem sta na zborovanjih in v tisku polemizirali obe največji slovenski stranki. Slovenec je v zvezi z vprašanjem avtonomije napovedal srdit boj, v katerem se bo "končno odločilo, bo-li vladal Slovenijo belgrajski centralistični uradnik ali pa slovensko ljudstvo samo po svojih zastopnikih." SLS je očitala JDS tudi preračunljivost, saj naj bi začela govoriti o avtonomiji v zdravem smislu "upoštevajoč razpoloženje slovenskega ljudstva."²⁴ Slovenec je kritiziral vse tiste pomanjkljivosti v državi, ki jih je lahko povezal s centralizmom. Takšen je bil primer carinskih postopkov, ki so bili dolgotrajni in zapleteni, zaradi česar so se ob mejah kopičili vagoni, polni blaga. Slovenec je opozoril, da vso škodo, ki jo trgovci utrpijo zaradi zapletenih carinskih postopkov, plačajo potrošniki. Zato bi morala vprašanja carin in carinskih postopkov Slovenija reševati avtonomno, saj centralna vlada v Beogradu ni imela posluha za tovrstne težave.²⁵

SLS je tudi v svoji politični kampanji napadla JSDS. Očitala ji je, da se je šele neposredno pred volitvami začela zavzemati za samoupravo, kar naj bi bilo po mnenju Slovence navadno "slepomišenje".²⁶ Iz takšnega zavračanja avtonomističnih zahtev drugih strank ni razviden le oster politični predvolilni boj, ampak želja SLS, da v tem boju ohrani prvenstvo in edinstvenost v boju za avtonomijo. V tem vprašanju zaveznikov ni iskala, saj je bilo prav vprašanje avtonomije najmočnejše orožje, ki ga je stranka vložila v predvolilno kampanjo.

Svojo volilno kampanjo s programskim izhodiščem je SLS začela s shodom zaupnikov v Mariboru 30. septembra 1920. Programski govor je imel dr. Anton Korošec. V imenu stranke je v novi državi zahteval enakopravnost na vseh področjih (davki, državna skrb za šole, bolnišnice in uradnike, enakopravnost ver). Pri vprašanju razrednega boja je ugotovil, da so SKS, JDS in JSDS vse razredne stranke in da se opredeljujejo za koristi posameznih razredov. Nekoliko nespretno je takoj po tej ugotovitvi postavil zahtevo SLS, da mora kmet voditi državniško politiko in se brigati za vsakega in ne sme nikogar izključevati. Kljub temu je

²³ Slovenski narod, 14. 9. 1920, Jutro, 14. 9. 1920.

²⁴ Slovenec, 15. 9. 1920, 29. 9. 1920.

²⁵ Slovenec, 22. 9. 1920.

²⁶ Slovenec, 22. 9. 1920.

razredno politiko zavrnil: "Razredna politika je v svojem bistvu revolucionarna politika, kar socialisti in boljševiki odkrito priznavajo, samostojni revčki (SKS - op. B. V.) pa še očitno niso spregledali, kam vodi njihov, od demokratske gospode jim napisan program." Korošec je še enkrat napadel programske težnje JDS po avtonomiji in opozoril, da je takšna spreobrnitev centralistične stranke le začasna, za obdobje volilnega boja, po katerem "se bodo zopet vrnil na železno trdo centralistično stališče." Za SLS je poudaril, da odklanja federalizem in separatizem, da pa zahteva, da se zaradi hitrejše, boljše in primernejše uprave država razdeli v več pokrajin, ki niso nujno plemensko opredeljene: "Merodajni naj bodo skupni gospodarski in kulturni interesi. Ker pa je dosedanji gospodarski in kulturni razvoj v krajih, kjer prebivajo Slovenci, enakomeren, zato zahtevamo, da se določijo vsi slovenski kraji kot ena upravna celota," ki naj bi dobila avtonomijo, na čelu katere naj bi bila pokrajinska vlada, odgovorna pokrajinski skupščini. Korošec se je opredelil za monarhijo z argumentom, da "še nismo zreli za republiko". Odnos med cerkvijo in državo je bilo po Koroščevih besedah treba na novo definirati, določiti je bilo treba, "ali bo smel duhovnik v cerkvi svobodno govoriti, ali pa mu bodo dali nagobčnik v obliki kakega kanceliparagrafa".²⁷ Na koncu se je Korošec izjasnil še proti militarizmu, vendar tudi proti razorožitvi države v obstoječi mednarodni situaciji.²⁸

Čeprav je že Korošec v svojem nastopu na mariborskem shodu zaupnikov izpostavil vse bistvene značilnosti programa SLS, s tem razumljivo predvolilna kampanja SLS še ni bila končana. Vodstvo stranke je 26. oktobra 1920 volivce nagovorilo v Slovincu. Opozorilo je na napake in krivice, ki so se zgodile v času vlade demokratske stranke. Tej je SLS očitala valutno reformo, naraščanje draginje, neurejeno carinsko politiko, visoke davke in korupcijo v najvišjih vladnih krogih. Ta "nagovor" je izšel po koroški in rapalski katastrofi, zato sta bili tudi ti dve vsebini vključeni v predvolilni program SLS, ki je obljubljala, "da ne bomo mirovali, dokler ves slovenski narod, ki je danes razkosan na tri dele, ne bo združen po načelu samoodločbe pod Jugoslavijo."²⁹ Ta obljuba priča o tem, kako težko so sprejeli dejstvo izgube velikega dela slovenskega ozemlja. Kot se je izkazalo v časopisnih komentarjih in poročilih, je bila izguba Koroške bolj boleča kot izguba sicer večjega ozemlja na zahodu, najverjetneje zaradi dejstva, da je bila Koroška izgubljena prav na način izražanja samoodločbe, s plebiscitom. SLS je v svojem nagovoru slovenskemu ljudstvu nasloвила kmete, delavstvo, obrtnike in "razumništvo", oziroma inteligenco, ponovno pa je kot glavno točko svojega programa navedla boj za samoupravo Slovenije.³⁰ V govoru, ki ga je imel dr. Andrej Gosar na shodu zaupnikov SLS v ljubljanskem hotelu Union 24. oktobra, se je pojavila še ena zahteva stranke. Državni parlament v Beogradu naj bi dobil še drugo zastopstvo, t.i. gospodarsko zbornico, v katero bi bili zastopniki vseh stanov neposredno voljeni. V zvezi z militarizmom, ki ga je načelno odklonil že Korošec, je Gosar zahteval skrajšanje vojaškega roka ter odpravo vsega, "kar služi paradi in zunanjemu blesku vojske".³¹

²⁷ Načelo, po katerem je bila duhovnikom prepovedana politična agitacija v svojem verskem delu, je bilo kljub odporu SLS v okviru Jugoslovanskega kluba uzakonjeno v vidovdanski ustavi.

²⁸ Slovenec, 2. 10. 1920.

²⁹ Slovenec, 26. 10. 1920.

³⁰ Slovenec, 26. 10. 1920.

³¹ Slovenec, 26. 10. 1920.

Pravzaprav kakšnih ostrih razlik v programih JDS in SLS ni mogoče opaziti. Razen seveda očitne razlike v pojmovanju samouprave in stopnji samouprave, ki sta jo predvideli oziroma zahtevali obe stranki. Medtem ko je SLS zahtevala avtonomijo z zakonodajno oblastjo pokrajinskih parlamentov, je JDS samoupravo videla le kot dekoncentracijo državne uprave s predvsem gospodarskimi, manj pa

političnimi nalogami in kompetencami. Ustava naj bi morala po programu JDS predvsem zagotoviti "edinstvenost" države. V zvezi s šolstvom se je JDS izrekla proti zasebnim učiteljiščem, kar je bil posredno poskus omejevanja šolske dejavnosti katoliške cerkve. Tudi JDS se je zavzela za drugi dom v centralnem parlamentu, v katerega bi bili voljeni predstavniki iz vseh zbornic.

Očitna razlika je seveda tudi v odnosu do cerkve, ki pri SLS ni vprašljiv. JDS se je enako kot SLS izrekla za enakopravnost ver, vendar proti organiziranju "cerkvenih političnih strank", klerikalizmu, "ki ga vodi šef v italijanskem Rimu", pa so v interesu države napovedali preganjanje ter zatrtje. Zanimiv je argument; klerikalizem lahko organizira le katoliški del naroda, zato je že vnaprej separatističen. Tudi JDS je obljubila, da "Naša stranka ne bo počivala, dokler ne zasije luč svobode neodrešenim bratom", kar je bilo namenjeno koroškim in primorskim Slovincem.

Rezultati volitev so bili takšni: SLS - 14 (15) poslancev, SKS: 9 (8) poslancev, JSDS: 7 (6) poslancev, KSJ: 5 (6) poslancev, NSS: 2 poslanca, JDS: 3 poslanci, Prekmurska gospodarska stranka (brez poslanca).³²

Volilni rezultati kažejo dejansko doseženo število poslancev (v oklepaju), številka pred oklepajem pa je število poslancev, kot so prišli v skupščino zaradi napake glavnega volilnega odbora v Mariboru pri razporejanju poslanskih mandatov glede na zbrane glasove v mariborskem okrožju. Zaradi tega je prišlo do odložitve verifikacije poslanskega mandata Ivana Kirbiša (SKS) in Zvonimirja Bernota (JSDS). Vendar sta oba poslanca ostala v skupščini tudi še ob glasovanju za ustavo. Namesto Kirbiša bi moral mandat dobiti Josip Skoberne (SLS), namesto Bernota pa dr. Milan Lemež (KSJ). Verifikacijski odbor je svoje poročilo objavil več kot leto dni po volitvah, 29. decembra 1921. Prišlo je do zamenjave Kirbiša s Skobernetom, ni pa prišlo do zamenjave Bernota in Lemeža. Vzrok za to je bil v dejstvu, da je bil Milan Lemež član komunistične stranke, saj država ni želela okrepiti tega radikalnega, republikanskega in razredno nestrpnega tabora v skupščini.³³

Največji volilni neuspeh je doživela SLS in je bila pravzaprav poraženka volitev. Dobila je namreč le relativno večino, ne pa tudi absolutne večine, ki jo je imela v slovenskem političnem prostoru pred prvo svetovno vojno. Vzroki za ta neuspeh so različni. Usodna za stranko naj bi bila odgovornost za bližnjo preteklost, zlasti za njen začetni odnos do vojne, "Šušteršičev režim" ter avstrofilsko politiko med vojno, nič manj pa ji nasprotniki niso očitali tudi poveljnih dogodkov, kot so bili na primer dogodki na Zaloški cesti v Ljubljani aprila 1920, izguba Koroške oktobra istega leta itn.³⁴ Poleg tega naj bi na slab volilni uspeh vplivalo tudi dejstvo, da SLS v tistem času še ni uspelo razpresti svoje združne mreže po deželi

³² Rezultati povzeti po Melik, Izidi volitev, str. 46, 47.

³³ Vasilij Melik, Izidi volitev, str. 47, 48.

³⁴ Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji, str. 80.

v takšni meri, kot je obstajala pred vojno.³⁵ Tolmačenje volilnih rezultatov je lahko tudi subjektivno, kar se je pokazalo predvsem pri vrednotenju volilnega uspeha SLS. To stranko sicer omenjamo kot poraženko, ker pa je dobila največ poslanskih mest v slovenskem merilu, je bila razglašena tudi za zmagovalko volitev v konstituantu.³⁶

Prekmurska gospodarska stranka je bila premajhna in preveč lokalno orientirana, da bi uspela pridobiti kakšno poslansko mesto. Tudi JDS je dobila sicer bistveno manj mest, kot jih je imela v ZNP, vendar je skupaj s SKS liberalni tabor dobil 12 oziroma 11 mest, kar je bil uspešen rezultat proti 14 oziroma 15 poslancem SLS. Rezultate drugih strank lahko ocenimo kot uspešne, saj so ali povečale svojo zastopanost v skupščini glede na ZNP (JSDS) ali pa so kot nove stranke uspeli prodreti v skupščino (KSJ, NNS in tudi SKS). Predvsem delavske stranke (JSDS, KSJ, NNS) so v skupnem merilu dosegle "uspeh",³⁷ saj so dobile kar 33% vseh glasov v Sloveniji. Verjetno se lahko strinjamo s Franom Erjavcem, ki je ta uspeh pojasnil kot posledico "zrevolucioniranosti" ljudstva v prvih letih po svetovni vojni. Vendar so ga začudili predvsem rezultati JSDS in KSJ, saj sta obe stranki dobili večino svojih glasov v kmečkih občinah, kar je bilo nenavadno zato, ker sta programa obeh strank vsebovala tudi odpravo zasebne lastnine, kmetje pa so bili zainteresirani za lastništvo zemlje. Uspeh delavskih strank je Erjavec komentiral takole: "Kdor pozna socialno strukturo našega naroda, gotovo ne bo trdil, da je to verna in pravilna slika politične in socialne grupacije slovenskega ljudstva, temveč le trenutni izraz revolucionarne dobe in uspeh volilnih gesel, ki so v takih dobah vedno uspešna."³⁸

Blaž Vurnik

THE POLITICAL STRUGGLE BETWEEN THE LIBERAL AND CATHOLIC POLITICAL CAMP IN THE SLOVENE PART OF THE YUGOSLAV STATE AND THE FIRST ELECTIONS IN THE KINGDOM OF THE SERBS, CROATS AND SLOVENES

S u m m a r y

In March 1919, the Provisional National Representation was constituted by means of a decree, since it was impossible to carry out elections due to an extreme and chaotic situation in the country after the First World War. The parties could not even agree on how many delegates should represent individual parts of the country. Out of 296 representatives in the Provisional National Representation, 32 were from the Slovene part of the country which also included Carinthia and Primorska (the Littoral). After operating for a year and a half, the Provisional National Representation issued a law on the election of national representatives to the Constituent Assembly of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes.

This electoral law, which saw further amendments throughout the 1920s, contained certain peculiarities with regards to franchise, the distribution of mandates and the voting system. The active franchise was limited to the male citizens of the Kingdom of the SCS who were at least 21 years old. In the absence of a law on citizenship, the electoral law compensated for the legal loophole in its own manner by also including among voters political refugees from Russia who were thus integrated into the political life of their new homeland.

³⁵ Metod Mikuž: *Slovinci v stari Jugoslaviji*. Ljubljana 1965, str. 195.

³⁶ Fran Erjavec: *K volitvam v Sloveniji*. V: *Naši zapiski*, 1920, št. 10-12, (dalje Erjavec, *K volitvam*) str. 190.

³⁷ Navednice smo uporabili zato, ker bi se ta rezultat lahko vrednotil kot uspeh le, če bi nastopale na volitvah združene.

³⁸ Erjavec, *K volitvam*, str. 189.

Franchise for women was a hotly debated political theme in the early 1920s. All political parties tried to work out the effects on their political power if women could vote and thereby decide on political issues. Some parties even stood for some kind of selective female franchise whereby this right would only be granted to those women who were either handicapped, unmarried or had lost their husbands in war. However, no political consensus was reached on this issue, neither was it resolved by the Vidovdan Constitution. The electoral legislation was restrictive also with regards to national minorities. Males of 25 were only given passive franchise. In 1922, the age limit was raised to 30 years. Although the electoral system was supposed to be proportionate, certain clauses of the electoral law considerably bent proportionality in favour of stronger parties. In 1920s voters voted secretly by casting a small ball into the box of the list to which they wanted to give their vote.

The elections to the Constituent Assembly, on 28 November 1920, were the first test for the electoral law and the pre-electoral political culture in the country. The law revealed many shortcomings. Consequently, the stronger parties benefited more from the elections, by gaining more mandates in the National Assembly than they were entitled to according to their election results.

The electoral campaign proved to be an arena of a sharp and ruthless political confrontation between the traditional political camps at both the Slovene and Yugoslav levels. In Slovenia, seven parties competed at the election, which was more than ever before the war. Among the main electoral themes, apart from socially related issues which were opened mainly by the workers' camp, was the Slovene autonomy. The greatest parties in Slovenia (the Slovene People's Party, the Yugoslav Workers' Party, the Yugoslav Social Democratic Party) sharply confronted each other with accusations of opportunism and responsibility for past political errors. During the two years of the common Yugoslav state before the elections, they had collected enough material to be used for their own benefit and to the detriment of others. The parties tried to secure additional votes by reopening the questions of Carinthia and Primorska.

The greatest success in the elections was recorded by the Slovene People's Party (SPP). The assignment of mandates in Slovenia did not go without incidents. In the Maribor constituency two mandates were wrongly assigned. The Slovene Peasants' Party gained one representative at the expense of the Slovene People's Party, and the Yugoslav Social Democratic Party (YSDP) another one at the expense of the Yugoslav Communist Party (YCP). It took the whole year to officially detect and acknowledge the error which was never entirely corrected. The greatest loser in the Slovene elections was the Yugoslav Democratic Party (YDP) which gained the smallest number of representatives.

The locally oriented party, the Commercial Party of Prekmurje, did not stand a chance within the framework of the existing electoral system and remained without a single mandate. One peculiarity was the success of the workers' parties (the YCDP, the YCP and the Independent Socialist Party) which jointly collected one third of all votes or 14 out of 40 mandates. As usual, the electoral analysts came to different conclusions with regards to the outcome of the elections. The prevailing opinion was that the results did not reflect the true political orientation of the Slovenes but were rather the consequence of a critical period and related electoral promises.